

УДК 008:379.85:37

Л.М. Устименко

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЕТНОГРАФІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Етнографічний туризм посідає значне місце в житті суспільства у зв'язку з тим, що є однією з важливих форм трансляції національних культур та має значний культурно-освітній потенціал. Культурне самовираження народу завжди викликало інтерес, адже дозволяло краще пізнати національну культуру та опанувати важливі для розвитку особистості її складові. Саме тому в основі етнографічного туризму лежить потреба в духовному освоєнні та збереженні національної спадщини, ознайомлення з культурою й побутом інших народів, що є особливо важливим в епоху глобалізації. Етнографічний туризм, як суспільний феномен, є джерелом самофінансування національної спадщини та позабюджетних інвестицій у нові дослідження, відродження, збереження пам'яток національної культури й нематеріальної духовної спадщини; стимулює фольклор, підтримку культурних, етнічних традицій, народних ремесел і промислів.

Розвитку етнографічного туризму в Україні сприяє також втілення в життя українського суспільства основних положень державної етнополітики України – створення рівних можливостей для всіх громадян держави, незалежно від політичних, релігійних та інших переконань, етнічного й соціального походження, мовних або інших ознак. Головний принцип даної політики полягає в пріоритеті вільного розвитку духовної сфери. Духовні надбання національних меншин стали органічною складовою частиною та важливим чинником збагачення культури всього українського суспільства.

Етнографічний туризм, як окремий вид туризму, заслуговує на значну увагу, оскільки розвивається швидкими темпами. Однак в українській науковій думці його сутність і становлення висвітлено недостатньо.

Розвиток етнотуризму, його проблеми та перспективи розглядалися в працях В.Серебія. Ряд науковців наголошують на необхідності використання етноресурсів в організації туристичної діяльності, зокрема В.Корнієнко, І.Кулаковська, О.Суліменко, але авторами не представлено цілісної системи та теоретичного обґрунтування сутності етнографічного туризму, характеристики його становлення.

Метою даного дослідження є визначення історико-культурних аспектів розвитку етнографічного туризму в Україні. Поставлена проблема потребує виконання наступних завдань:

- визначити історичні аспекти розвитку етнографічного туризму в Україні;
- охарактеризувати культурно-освітні аспекти етнографічного туризму;
- проаналізувати соціально-економічні аспекти етнографічного туризму.

Етнографічний туризм – процес взаємопроникнення культур – культури населення території, що відвідується та культури населення території, з якої прибув турист. Цей процес зустрічі культур веде до позитивних цивілізаційно-духовних результатів як для сторони, що приймає, так і для туристів, оскільки даний вид туризму сприяє соціально-громадському, духовному взаємозбагаченню людей, обміну культурними досягненнями, взаємному пізнанню традицій та звичаїв, що, в свою чергу, підвищує інтелектуальний і культурний рівень суспільства.

На думку автора, оптимальним є наступне визначення поняття «етнографічний туризм». Етнографічний туризм – вид пізнавального туризму, метою якого є відвідання етнографічних об'єктів (культурних споруд, пам'яток культури, історії й архітектури, національних святинь, об'єктів побуту та територій мешкання певних етносів, а також заходів національно-духовного змісту), що є історичною спадщиною народу (етносу), який проживав або проживає на даній території.

Витоки становлення та розвитку етнографічного туризму пов'язані з піднесенням національної свідомості українського народу, пробудження інтересу до своєї культури, тому основні етапи розвитку та функціонування етнографічного туризму на території України можна представити наступним чином.

1 етап – з найдавніших часів до др. пол. XIX ст. – цей етап можна назвати передісторією етнографічного туризму або початковим. Загальною рисою цього періоду була стихійність в організації етнографічних подорожей, викликана цікавістю до етнографічних осередків та розвитком

етнографії. Цей вид туризму в основному розвивався на Західній Україні, що входила до складу Австро-Угорщини. А в тій частині України, що входила до складу Російської імперії все, що було пов'язано з українською національною культурою та самосвідомістю, всіляко гальмувалось та обмежувалось.

На відміну від Російської імперії, в Австро-Угорщині були створені кращі умови для розвитку етнографічного туризму. На західноукраїнських землях, під впливом А.Чернецького, любителя слов'янської старовини та мандрівного вчителя, члени «Руської трійці» М.Шашкевич, І.Вагилевич і Я.Головацький першими порушили питання про організацію народознавчих мандрівок і самі багато мандрували по території Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття.

Я.Головацький ще студентом обійшов майже всю Галичину, Буковину, Закарпаття, зібравши величезну кількість етнографічного та фольклорного матеріалу, поклавши початок системному, всебічному вивченню краю засобами подорожі. Мандрівки дослідника дали поштовх для подальших народознавчих подорожей і, як наслідок цього, в Галичині молодь почала подорожувати. Це були перші кроки у розвитку етнографічного туризму.

Одним із найбільших знавців у дослідженні рідної історії, зокрема давніх її часів, є І.Вагилевич. До найпомітніших праць карпатознавчого характеру належать історико-етнографічні розвідки про бойків і гуцулів. Дослідження, публікації та народознавчі пошуки І.Вагилевича є здобутками української етнографічної думки XIX ст. І.Вагилевич вважається основоположником етнографічного туризму.

2 *етап* – з др. пол. XIX ст. – до середини XX ст. – етап становлення етнографічного туризму як важливого духовно-патріотичного явища регіонального рівня. Загальною рисою періоду були поява організаційних форм (етнографічних, гуртків та створення спеціальних осередків (музеїв, давньосховищ, приватних колекцій, випуск етнографічної літератури і популяризація етнографічних об'єктів, підготовка екскурсів тощо).

Організаційно-просвітницька діяльність Я.Головацького та І.Вагилевича мала великий вплив на членів товариства «Просвіта», до якого входили студенти Львівської духовної семінарії та університету.

Улітку 1865 р. З.Заславський, Д.Танячкєвич, І.Мандичєвський, Ю.Цєлевич, Н.Вахнянин та ін. протягом тижня мандрували по Галичині, збираючи красєзнавчі матеріали, які згодом знайшли застосування в архєологічних, лінгвістичних, географічних, красєзнавчо-етнографічних дослідженнях [6; 175].

Львів стає наприкінці XIX ст. провідним центром з вивчення українського народознавства засобами мандрівок та екскурсій. Розгорнулась робота етнографічної комісії, створеної 1898 р. при Науковому товаристві ім. Т.Шєвченка. Активну участь у ній брали І.Франко, М.Павлик, В.Гнатюк, Ф.Колєсса, Ф.Вовк та ін. Зібрані ними матеріали надруковано у 38 томах «Етнографічного збірника» та 20 томах «Матеріалів до української етнології».

3 *етап* – початок XX ст. – др. пол. XX ст. – етап функціонування організованого етнотуризму як окремого пізнавально-духовного напрямку національного масштабу з відповідними соціальними інститутами, туристичними організаціями та комплексом закладів щодо збереження та популяризації етнографічних центрів і ресурсів.

У Східній Галичині на початку XX ст. відбувається піднесення туристично-красєзнавчого руху, що сприяло не тільки збиранню наукових матеріалів, а й національно-патріотичному та фізичному вихованню підростаючого покоління. В 1910 році в м. Станіславові засновано Українське туристичне товариство «Чорногора», а 1924 р. у Львові – Туристично-красєзнавче товариство «Плай». Ці організації у своїх статутах окреслювали організацію етнографічного туризму як одну з пріоритетних. Незважаючи на те, що існує низка організаційних форм, подорожі ще носять стихійний характер, але спостєригається перехід до більш організованих і системних форм. Тоді, як в інших регіонах України красєзнавча діяльність і розвиток етнографічного туризму не були помітним явищем.

4 *етап* – з др. пол. XX ст. – до кінця XX ст. – етап розвитку етнографічного туризму як окремого виду та включення його елементів або активне залучення етноресурсів до інших видів туризму (на рубежі XX-XXI ст. етноресурси активно включаються в оглядові екскурсії).

5 *етап* – з поч. XXI ст. до наших днів – етап трансформації етнографічного туризму в спеціалізований туризм. Цей етап характеризується:

- поглибленим вивченням та збереженням етнографічних центрів та ресурсів;
- створенням відповідних осередків популяризації (наприклад, Національний історико-

етнографічний заповідник «Переяслав»);

- розробкою регіональних та національних програм розвитку етнографічного туризму;
- випуском спеціальної літератури та підготовкою відповідних кадрів;
- створенням спеціалізованих маршрутів та програм етнографічних турів [5; 232].

У наш час у міжнародному туризмі є традиція: під час оглядових екскурсій знайомити туристів із місцевими танцями, співом чи стравами, або під час обіду чи вечері туристам пропонується послухати місцеву музику або пісні, переглянути виставу чи ритуал тощо. Для більш зацікавлених у пізнанні місцевої культури туристів пропонуються спеціалізовані тури, власне, етнографічний туризм. Але все частіше на догоду туристам нівелюються місцеві традиції, наприклад, коли для туристів показують ритуал, який має проводитись за місцевими звичаями тільки раз на рік або раз на місяць, а його показують щомісяця або щотижня.

Чимало культурологів стверджують, що є підстави для того, щоб обмежити спілкування мандрівників і місцевого населення, оскільки туризм негативно впливає на самобутню національну культуру, насаджуючи культуру масового туристичного ринку та стандарти життя розвинених країн із техногенною орієнтацією. Відомо, що в певних туристичних центрах і регіонах спостерігається деструктивний вплив туризму на місцеві культури ще з кінця 60-х років XX століття [7; 8-9]. Але в останні десятиріччя проблема набула широкого резонансу через невпинне зростання кількості міжнародних подорожан.

З іншого боку, захисники туризму підкреслюють, що їх індустрія безпечна, що в будівництві готелів та інших складових туристичної інфраструктури беруть участь місцеві дизайнери, художники, які враховують народні традиції та використовують місцеві будматеріали. Позитивним є й те, що туризм приносить доходи до місцевих бюджетів, створює можливості для працевлаштування місцевого населення. У деяких країнах існують обмеження для наймання на роботу іноземців, що дає можливість місцевим кадрам підвищувати свою кваліфікацію та просуватись по службі. Туризм може бути каталізатором розвитку соціокультурного середовища, і це залежить від національної політики та діяльності місцевих органів влади, адже отримані від цієї галузі кошти можна направляти на розвиток національної культури, освіти, мистецтва.

На країни, що мають здорову та багатогалузеву національну економіку, туризм, при правильній державній політиці щодо місцевої культури, навряд чи може негативно впливати в соціокультурному плані. Небезпека виникає тоді, коли туризм є головним постачальником валюти до національного бюджету країни. У такому разі, особливо за відсутності розумної державної політики щодо збереження національної культури, туризм може мати негативний вплив на місцеву культуру. І це виявляється у втраті місцевим населенням, особливо молоддю, національних традицій і цінностей, що століттями формували певні норми поведінки.

Етнографічний туризм разом із культурно-пізнавальним, сільським, релігійним можна віднести за своїм змістом до тих, що мають найбільший культурно-освітній потенціал, оскільки вищезазначені види туризму використовують величезний ресурсний потенціал природної та культурної спадщини людства. Тісний зв'язок етнографічного туризму з культурою та освітою очевидний і цей зв'язок необхідно використовувати для певних соціальних завдань. Наприклад, не тільки вивчення, збереження та популяризація етноресурсів, але й використання їх потенціалу для трансляції національно-культурної спадщини, національно-патріотичного виховання. Але щоб етнографічний туризм був популярним і етнографічні ресурси залишалися цікавими для відвідувачів, треба розробити вдалі форми їх презентації. Цікавими є для нас інші країни саме з причини своєрідності їх культури, особливо в епоху глобалізації, коли стираються відмінності не тільки в культурі, звичаях сусідніх країн, але й досить віддалених. Саме цей аспект стимулює попит на екзотику, місцеву автентичну культуру. Тому в звичайні тури організатори туристичних подорожей стали включати етнічні елементи.

Сучасному туристу потрібні не тільки оздоровлення та відпочинок, але й отримання нових вражень, здебільшого позитивних, що несуть важливу інформацію, збагачують знання та розширюють світогляд. І цю потребу може частково задовольнити етнографічний туризм, що передбачає подорожі до етнографічних центрів з автентичними об'єктами культури та побуту. Але таких центрів не так вже й багато, до того ж чимало з них не можуть приймати велику кількість туристів з причини невисокого пропускового потенціалу.

Виходом у цій ситуації може бути відродження народних традицій та виробництво предметів побуту, приготування національних страв за давніми рецептами. Всі ці заходи можна організувати

в новостворених туристичних центрах постійно, час від часу проводячи етнофестивалі та інші заходи, наповнюючи їх місцевими етноелементами, що активно робиться в розвинених країнах Європи – Франції, Швейцарії, Нідерландах, Іспанії, Бельгії, Німеччині, Італії та ін. [6; 177].

В Україні за останнє десятиліття також є позитивні зрушення. Вже декілька років недалеко від Києва проводиться етнофестиваль «Трипільське коло» та організуються історичні реконструкції в тематичному парку «Київська Русь», що в селі Копачів, на Обухівщині. Подібні заходи проводяться й в інших регіонах України. Згадаємо, приміром, «Сорочинський ярмарок», що традиційно проводиться на Полтавщині та має перспективи приймати гостей з інших країн.

Безумовно, серед усіх регіонів України попереду західний, оскільки там проводиться найбільше заходів етнографічного спрямування. Саме там стали традиційними такі відомі імпрези, як «Свято молодого вина» та «Свято різників» на Закарпатті й ін. Усі ці заходи організуються з використанням етнографічних ресурсів побутового характеру, згідно давнім традиціям, використанням елементів духовної спадщини регіонів. Вище згадані заходи задовольняють не тільки пізнавальні, розважальні та рекреаційні потреби туристів, але й виконують культурно-освітню та виховну функції, особливо для молоді. Але щоб такі заходи залишалися популярними, необхідно максимально зберігати етнографічні ресурси, особливо духовні, адже будівлі, культові споруди, предмети побуту можуть зберігатися значно довше, ніж духовні, а для останніх необхідні так звані носії, тобто майстри, що знають секрети ремесел, люди, що пам'ятають традиції та звичаї, співаки, що вміють співати народних пісень тощо.

Не може втішати, що наші писанки вже виготовляються китайцями, а українці забувають майстерність виготовляти саме український бренд – писанку. Нажаль, проблема втрати майстерності та вихолощування духовного наповнення в творах народного мистецтва на догоду туристам існує не тільки в Україні. Причина цього – комерційний зиск.

Оптимальне вирішення проблеми збереження етнокультурної своєрідності туристичних центрів залежить від відповідної національної політики держав, що приймають туристів у великій кількості, а також від ефективної діяльності міжнародних організацій, таких як ООН, ЮНЕСКО, Світова Туристична організація та інші регіональні й спеціалізовані структури. Представники індустрії туризму, місцевих урядів, фондів культури, неурядових організацій та торговельних спілок (і в Україні, яка є членом ВТО) визнають потребу створити нормативну базу розвитку туризму, яка б підтримувала довготермінові проекти збереження культурної своєрідності туристичних центрів та довкілля [3; 21].

Шляхами реалізації культурно-освітнього потенціалу етнографічного туризму в умовах глобалізації можуть стати маршрути, що ознайомлюють туристів з автентичними об'єктами місцевої культури та побуту, відвідання заходів, що транслиють духовну культуру, традиції, звичаї, обряди, мистецьку майстерність, формування етностилю в туристичних центрах, культосвітня робота серед всіх суб'єктів туристичної діяльності.

Отже етнографічний туризм на українських землях розвивався нерівномірно. Витоки його починаються в Західній Україні у XIX ст. У той час, коли на українських землях, що входили до складу Російської імперії все, що було пов'язано з піднесенням та розвитком національної свідомості й культури гальмувалось, а подекуди й заборонялось. Саме у XIX ст. відбувається процес становлення етнографічного туризму. Більш організованим явищем етнографічний туризм стає у XX ст., коли з'являються відповідні організаційні форми, видається спеціалізована література, заходи стають більш системними. На початку XXI ст. етнографічний туризм стає важливою складовою ринку спеціалізованого туризму.

Етнографічний туризм пов'язаний з культурою та просвітою населення, оскільки ресурсом для його реалізації є національно-культурна спадщина, а сам етнографічний туризм є однією з форм отримання освіти та національно-патріотичного виховання. Через етнографічний туризм реалізується функція збереження і трансляції національної спадщини шляхом підтримки етнографічних осередків, надання можливості презентувати елементи духовної та матеріальної культури.

Даний вид туризму характеризується потужним культурним, соціальним і економічним впливом на розвиток країни, прибутковістю та динамічністю у зв'язку з тим, що дає можливість зберігати національно-культурну спадщину, реалізовувати й збагачувати етнічний потенціал територій, матеріально підтримувати майстрів народної творчості, створювати нові робочі місця та отримувати прибутки до бюджету. Тож етнографічний туризм є перспективним сегментом як внутрішнього туризму в Україні, так і міжнародного.

Джерельні приписи

1. Корнієнко В.В. Методика використання в туризмі пам'яток етнічної історико-культурної спадщини України / В.В. Корнієнко // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць / Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – Вип. 21. – С. 119-124.
2. Кулаковська І.М. Етнокультурний потенціал як чинник підвищення екскурсійної привабливості регіону / І.М. Кулаковська // Вісник Держ. академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К., 2010. – № 3. – С. 73-76.
3. Серебій В. Розвиток етнотуризму: проблеми та перспективи / В.Серебій // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2011. – № 20.
4. Суліменко О.О. Структура етнокультурного простору України: формування та взаємодія складових елементів: автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 – «Соціальна структура та соціальні відносини» / О.О. Суліменко. – К., 2004. – 16 с.
5. Устименко Л.М. Основи туризмознавства: Навч. посібник / Л.М. Устименко. – 2 вид., оновл. – К.: Альтерпрес, 2011.
6. Устименко Л.М. Історія туризму: Навч. посібник / Устименко Л.М., Афанасьєв І.Ю. – 2 вид., оновл. – К.: Альтерпрес., 2008. – С. 170-181.
7. Чи на правильному шляху культурний туризм? // Кур'єр ЮНЕСКО. – вересень / жовтень, 1999.

Резюме

Розглядаються історико-культурні аспекти розвитку етнографічного туризму в Україні. Визначено основні етапи розвитку етнографічного туризму. Охарактеризовано взаємодію етнографічного туризму з національною культурою.

Ключові слова: історико-культурні аспекти, етапи розвитку, етнографічний туризм, Україна, культурно-просвітний потенціал.

Summary

Ustymenko L. Stages of development of ethnographical tourism in Ukraine

The article present stages of development of ethnographical tourism in Ukraine, historical and cultural aspects of the realization potential of ethnographical tourism are revealed; the peculiarities and laws of its functioning are determined, the priority value of tourism among the other social and cultural institutions.

Key words: historical and cultural aspects, stages of development, ethnographical tourism, Ukraine, cultural and educational potential.

Аннотация

Рассматриваются историко-культурные аспекты развития этнографического туризма в Украине. Определяются этапы развития этнографического туризма.

Ключевые слова: историко-культурные аспекты, этнографический туризм, культурно-просветительный потенциал.